

Krajolik s kapitalom u pozadini O akterima promjena u ruralnom prostoru na primjeru općine Lovinac

Branimir Krištofić

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
kristof@idi.hr

SAŽETAK U tekstu je riječ o sociološkom empirijskom istraživanju, studiji slučaja razvoja turizma u općini Lovinac. Razvoj turizma shvaća se kao mijenjanje prostora, transformacija kraja u krajolik kojom se želi izgraditi turistička destinacija. Taj proces rezultat je djelovanja aktera i povezan je s funkcioniranjem lokalne zajednice i promjenama društvene strukture potaknutim procesima globalizacije, lokalizacije i tranzicije. Općina Lovinac odabrana je zbog projekta "Centar planinskog turizma Sveto brdo" koji je zamišljen i proveden u toj općini. Projekt je financiran iz CARDS 2004 programa EU-a i najveći je turistički razvojni projekt u Ličko-senjskog županiji. U rad na projektu uključeni su nad-državni, državni, lokalni i izvan-lokalni akteri pa izabrani "slučaj" omogućuje da se analizira djelovanje različitih aktera i pokaže kako se globalni procesi prihvaćaju i (pre)oblikuju na lokalnoj razini.

Ključne riječi: akteri razvoja turizma, ruralni prostor, globalizacija, lokalizacija, tranzicija, projektifikacija, studija slučaja, krajolik, Lovinac

Primljeno: lipanj 2010.

Prihvaćeno: rujan 2010.

1. Uvod

U tekstu je riječ o dijelu projekta "Akteri društvenih promjena u prostoru" koji se bavi djelovanjem aktera u ruralnom prostoru. Projekt polazi od (pre)postavke da su društvene promjene koje treba istražiti u vezi s procesima obuhvaćenim općim pojmom globalizacije. Kada se govori o globalizaciji, ruralne prostore često se postavlja izvan glavnih globalizacijskih tokova kapitala, informacija, roba, tehnologije itd. No ljudi ne žive u "prostoru tokova" nego velika većina "živi na mjestima i svoj prostor doživljava kao zasnovan na mjestu. Mjesto je prostor čiji su oblik, funkcija i značenje u njemu sadržani, unutar granica fizičkog kontigviteta" (Castells, 2000.:449). Castells ovo određenje mjesta ilustrira primjerima urbanih

kvartova velikih gradova, suburbanih područja itd., no ruralna lokalna zajednica je zapravo tipičan primjer kontigviteta, bliskosti u vremenu i prostoru. Da takve zajednice “pohode” i neki globalizacijski tokovi, primjerice tokovi tehnologije, pokazuje jedno istraživanje iz 2004. godine. U Hrvatskoj, po posjedovanju mobitela, selo tada ne zaostaje statistički značajno za gradom. Mobitel je posjedovalo 72,1 posto stanovnika sela i 82,4 posto stanovnika Zagreba. No u posjedovanju osobnog računala razlika je značajna. Računalo posjeduje više od polovice stanovnika Zagreba i manje od četvrtine stanovnika sela (Krištofić, 2007.:172). Globalni tokovi, ovisno o prostorima mjesta, “lokaliziraju” se na različite načine. Baš zbog tih razlika Castells primjećuje da odnosom između “prostora tokova i prostora mjesta, između istodobne globalizacije i lokalizacije nije unaprijed određen njihov ishod” (isto:451). Ta neizvjesnost ishoda postavlja istraživačka pitanja poput: “Kako se taj odnos globalizacije i lokalizacije odvija u ruralnom prostoru? Kakve društvene promjene donosi? Tko su akteri tih promjena i kako djeluju?”. Zadatak je ovog istraživanja potražiti neke moguće odgovore na takva pitanja. Tom zadatku primjerena je istraživačka strategija studije slučaja (Yin, 2007.:16).

2. Razrada istraživačkog problema

Iz nekoliko razloga (koji će biti objašnjeni u tekstu) za studiju slučaja odabrana je općina Lovinac. Općina Lovinac je “mala i napredna općina koja se potpuno orijentirala na razvoj gospodarstva zasnovanog na održivom turizmu i poljoprivredi”. Osnovni resurs takvog razvoja turizma (pa i poljoprivrede) je krajolik na što upućuje i dobrodošlica koju potpisuje načelnik Općine Lovinac, a kojom poziva da se doživi “nedirnete ljepote ličkog krajolika, bistrih potoka i rječica, netaknute prirode i ljubaznih stanovnika lovinačkog kraja” (<http://www.lovinac.hr>). Kako je za opći cilj projekta “Akteri društvenih promjena u prostoru” postavljeno istraživanje djelovanja aktera koji kroz nove oblike upotrebe prostora formiraju nove oblike društvene strukture i funkcioniranja lokalne zajednice to u ovoj posebnoj dionici polazimo od razvoja turizma shvaćenog kao rad na upotrebi (ruralnog) prostora, odnosno, krajolika.

2.1. Krajolik

Natuknica u rječniku krajolik određuje kao “ono što se pruža oku pri pogledu na prirodu nekoga kraja” (Hrvatski enciklopedijski rječnik, tom 5, 2004.:231). Sinonimi su: predio, okoliš, pejzaž, krajina, krajobraz. Webster za riječ “landscape” daje sedam značenja za imenicu i tri za glagol. Prema proširenoj definiciji “krajolik (landscape) obuhvaća vidljiva obilježja kraja (land) uključujući fizičke elemente kao što su oblik tla, žive elemente flore i faune, apstraktne elemente kao što su svjetlo i vremenski uvjeti i ljudske elemente, na primjer, aktivnost ljudi ili izgrađeni okoliš”. Webster upućuje i na značenje koje se rabi u slikarstvu (“slika koja predstavlja prirodni ambijent”) i povijesti umjetnosti (“krajolik kao umjetnički žanr”) (<http://>

webster-online-dictionary.org/definitions/landscape). Sve u svemu odrednica "landscape" sadrži petnaest stranica značenja, posebnih definicija, primjera i referenci. Neizbježna Wikipedija upozorava da je pojam krajolika "kontroverzan unutar zemljopisnih znanosti i primaran mu je značaj u svakodnevnom jeziku". Razlikuje se prirodni, "od prirode stvoren krajolik" i kulturni krajolik "koji je nastao ili je dominiran ljudskim djelovanjem". Krajolik obuhvaća "fizičke, biogene i antropogene (uključujući sociogene) strukture, npr. geomorfološke (stijene, pijesak, brda, ravnice), ekološke (voda, šuma, livade) i tehničke (kameni zidovi, potporni zidovi, kuće, ceste) elemente ..." (<http://hr.wikipedia.org/wiki/Krajolik>). Iako upućuje da se u literaturi mogu naći i značenja koja se odnose na percepciju i estetiku krajolika, sama definicija koju daje Wikipedija očito pripada fizičkoj geografiji. U kulturnoj geografiji krajolik je, unatoč kontroverzama, jedan od temeljnih pojmova i predmeta istraživanja. Na kontroverze se gleda kao na napetosti koje bitno određuju razumijevanje krajolika. Napetosti se pojavljuju između odnosa prema krajoliku kao bliskom ili udaljenom, između promatranja krajolika i obitavanja u njemu, između oka koje promatra i onoga što oko promatra, a za kulturnu geografiju možda je najvažnija napetost između kulture i prirode (Wylie, 2007.:1-11). U tom smislu krajolik se određuje kao "produkt interakcija između prirodnih uvjeta (vremenski uvjeti, teren, tip tla, resursi,...) i kulturnih praksi (načini upotrebe i obrade zemlje, religiozna i duhovna vjerovanja, zajedničke vrijednosti i norme ponašanja, organizacija društva s obzirom na spolne uloge, tipove vlasništva, itd.) [...] Krajolik je proces stalnih interakcija u kojima priroda i kultura oblikuju i oblikovane su jedna drugom" (Wylie, 2007.:9). Taj se proces odnosi i na promatrača pa krajolik, ono što vidimo, nije rezultat samo prirodne, biološke funkcije oka već i načina na koji gledamo koji je pak uvjetovan kulturom u kojoj smo socijalizirani i obrazovani (Wylie, 2007.:7). Ukratko, prema nekim autorima, svaki pristup definiranju i istraživanju krajolika mora uzeti u obzir: prvo, sam "kraj" (ma kako definiran), koji obuhvaća prirodni kontekst u kojem "objektivno" postoje od čovjeka proizvedeni elementi i, drugo, kognitivne sisteme i procese percepcije, odnosno, kako se na "kraj" gleda. Način razmišljanja i gledanja je ono što "kraj" transformira u "krajolik" (Johnson, 2007.:3-4). Kritičari takvih pristupa drže da su kognitivni sistemi i procesi percepcije samo dio priče, a nedostaje uloga oblika proizvodnje "objektivno postojećih elemenata", naime, onoga što se ovdje naziva kulturnim praksama, a na drugom mjestu društvenim odnosima (Wylie, 2007.:102). "Do jasnije analize praksi koje tvore krajolik i različitih značenja što se s njime povezuju može se doći shvaćanjem da krajolik (kao oblik, značenje i reprezentacija) aktivno utjelovljuje *društvene odnose* koji sudjeluju u njegovu stvaranju. Krajolik je (u svim svojim smislovima) i ishod i medij društvenih odnosa, i rezultat i ulazna vrijednost [*input*] specifičnih odnosa produkcije i reprodukcije" (Mitchell, 2008.:82).

Za sociološka istraživanja koja se, primjerice, bave percepcijom krajolika bitan je "subjekt koji percipira", odnosno, "značenja koja subjekt pripisuje objektu" pa se i pojam krajolika definira u skladu s potrebama takvih istraživanja (Cifrić i Trako, 2008.:380). Za potrebe ovog istraživanja naglašena je "direktna upotrebna vrijednost" krajolika koja je, dakako, samo jedna od mogućih vrijednosti "prirode 'kao takve'" (Čaldarović, 2006.:50).

U našem slučaju kraj je prostor općine Lovinac. U lovinačkom kraju žive “ljubazni stanovnici” koji pozivaju turiste da dožive “nedirnute ljepote ličkog krajolika, bistrih potoka i rječica” (<http://www.lovinac.hr>). Kraj je za stanovnike, a krajolik za turiste. Kad se kraj pretvori u krajolik postaje turistička destinacija. Zadatak je ovog empirijskog istraživanja da rekonstruira taj proces gradnje turističke destinacije, transformacije kraja u krajolik, i da, polazeći od djelovanja aktera, pokaže kako je proces o kojem je riječ povezan s funkcioniranjem lokalne zajednice i promjenama društvene strukture. Kao i pojam krajolika i pojam aktera treba odrediti tako da bude upotrebljiv za empirijsko istraživanje.

Poznate tipologije koje se bave akterima ruralnih prostora pomažu da se rastjeraju magle nad terenom no ne rješavaju istraživački problem (Seferagić, 2002.; Rogić, 2002.; Maleković, 2002.). Tako su jedan tip aktera mladi ljudi, drugi političke organizacije, treći Crkva itd. (Seferagić, 2002.) ili hrvatsko seosko pučanstvo, hrvatsko iseljenišvo, PIK-ovi i slični tipovi (Rogić, 2002.). Problem je u tome što na terenu ne djeluju tipovi nego konkretni akteri, ne djeluje politička stranka nego njezin predsjednik, ne djeluje Crkva nego lokalni svećenik, ne djeluje hrvatsko seosko pučanstvo nego pojedini stanovnici sela. Za empirijsko istraživanje akteri su uvijek konkretni pojedinci koji svojim djelovanjem osnivaju političke organizacije, formiraju grupe, mijenjaju prostor itd.

2.2. Akteri

Hrvatski enciklopedijski rječnik nema zasebnu odrednicu akter nego ju objašnjava pod akt (“nešto što je učinjeno; djelo, postupak, čin”). Akter je: “1. sudionik u nekom događaju, onaj koji ima udjela u nekoj radnji ili akciji, (su)učesnik, sudionik, čimbenik; aktant 2. glumac;” (tom 1., 2004.:59). Sociološko značenje termina akter također je dvojako. Giddens smatra da problemi oko određenja pojma aktera pripadaju jednom od četiriju temeljnih teorijskih sporova u sociologiji, onom vezanom uz ljudsko djelovanje i društvenu strukturu. “Pitanje je ovo: Koliko smo mi kreativni djelatnici, sudionici, koji aktivno kontroliramo uvjete vlastitog života? Odnosno, je li većina onoga što činimo rezultat općih društvenih pojava koje su izvan naše kontrole? To je pitanje uvijek dijelilo sociologe, a tako je i danas. Weber i simbolički interakcionisti, primjerice, ističu aktivne, kreativne komponente ljudskog ponašanja. Drugi pristupi, poput Durkheimova, ističu ograničavajuću prirodu društvenih utjecaja na naše djelovanje” (Giddens, 2007.:666).

Za Webera sociologija je znanost koja tumači društveno djelovanje, “ako onaj ili oni koji delaju povezuju s njim neko subjektivno *značenje*” (Weber, 1976.:3-4). U njemačkom originalu (Weber, 1980.:1) za “onog ili one koji delaju” stoji “Handelnden” (od Handeln – djelo, akcija), a to je u engleskom izdanju prevedeno kao “acting individual” (Weber, 1968.:4). Danas bi se ti termini za sociološke potrebe mogli slobodno prevesti kao “akter(i)”.

Durkheim sociologiju određuje kao “znanost o institucijama, njihovu nastajanju i djelovanju” (Durkheim, 1999.:18). Djelovanje pojedinaca uvjetovano je “obavljanjem dužnosti”, “ispunjavanjem zadataka” i “izvršavanjem obaveza” koje su određene “izvan mene i mojih činova u pravu i običaju” (isto:23). Dužnosti, obaveze i zadatke će, primjerice Dahrendorf, objediniti u pojmu uloge. “Pojedinaac je, za sociologa, skup njegovih uloga, ali ove uloge, sa svoje strane, predstavljaju društvo kao neumoljivu činjenicu” (Dahrendorf, 1989.:89). U tom smislu akter je glumac, pojedinac koji igra dodijeljene mu uloge.

Pojam aktera tako je “ugrađen” u same osnove sociologije pa nije čudno da spor “weberijanaca” i “durkheimovaca” oko problema odnosa djelovanja aktera i društvene strukture traje do današnjih dana. Pitanje je, smatra Giddens, je li ga uopće moguće u potpunosti riješiti (Giddens, 2007.:668). No prema Giddensu očito je da “ljudska društva ili društveni sistemi ne bi postojali bez ljudskog djelovanja. Ali nije točno niti da akteri stvaraju društvene sisteme: oni ih reproduciraju ili transformiraju, iznova grade ono što je već izgrađeno kroz kontinuitet *praxisa*” (Giddens, 1984.:171). U tom smislu akteri nose promjene u slijed događaja, moraju biti sposobni “intervenirati u svijet ili se obuzdati od takve intervencije, kako bi utjecali na neki poseban proces ili stanje stvari” (isto:14). Iz načina na koji Giddens postavlja problem odnosa djelovanja aktera i društvenih struktura, proizlazi da se taj problem, s više ili manje uspjeha, svakodnevno rješava u praksi. Stoga se na pitanja: o kakvom je djelovanju riječ, tko su akteri, koje sposobnosti imaju, kakvim resursima raspolažu, kako se sučeljavaju s “društvom” itd. može odgovoriti samo provođenjem empirijskog istraživanja konkretnog problema.

No proces, slijed događaja u koji akteri interveniraju samo je jedna dimenzija temporalnosti djelovanja. Emirbayer i Mische, autori opsežnog eseja “Što je djelovanje?”, drže da je, kako u teorijskim radovima tako i u empirijskim istraživanjima (Emirbayer i Mische, 1998.) zanemaren subjektivni moment temporalnosti djelovanja, odnos aktera prema vremenu i pokazuju da akteri “uvijek žive simultano u prošlosti, budućnosti i sadašnjosti i na manje ili više imaginativan ili osmišljen način, prilagođuju različite temporalitete svojih empirijskih egzistencija jedne drugima (i empirijskim okolnostima)” (isto:1012). Ako žele djelovati, akteri moraju stalno rekonstruirati svoje viđenje prošlosti, kako bi razumjeli što se događa u sadašnjosti i dali odgovore za rješavanje problema koji dolaze. Budući da akteri različito razumijevaju prošlost i imaju drukčija očekivanja od budućnosti, to se i njihovo djelovanje razlikuje u sadašnjosti. Jedna od dimenzija može prevladavati, no i to govori o njihovom odnosu prema prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti ili o “empirijskim okolnostima”.

Tri su elementa temporalne dimenzije djelovanja: iteracija, projektivnost i praktična evaluacija.

Iteracija (ponavljanje) se odnosi na prošlost i uz nju se vežu pojmovi kao što su tradicija, rutina, kompetencija, tipifikacija itd. Osnova iteracije je šematizacija socijalnog iskustva što se odnosi na “sposobnost aktera da se prisjeti, selektira i

na odgovarajući način, manje ili više uspješno, primijeni poznate i neupitne šeme djelovanja koje je razvio kroz prošle interakcije” (isto:975). Šematizacija opskrbljuje aktera relativno pouzdanim znanjem o socijalnim odnosima koje mu omogućuje da predvidi što će se dogoditi u budućnosti. Te šeme, obrasci očekivanja, djelovanja aktera daju kontinuitet i stabilnost jer ponavlja poznato i “vjeruje” da će se i drugi također ponašati na predvidljiv način (isto:980-981).

Uz **projektivnost** djelovanja vezuju se ciljevi, planovi, snovi, želje, nade, strahovi, aspiracije, htijenja pa je taj element očito vezan uz budućnost. Osnova je projektivnosti hipotezacija, “sposobnost aktera da preslože postojeće obrasce djelovanja i proizvedu moguće alternativne odgovore na problematične situacije s kojima se u životu konfrontiraju” (isto:984). Autori upozoravaju da projektivnost ne proizvodi uvijek “moralno superiorne i poželjne rezultate”. To mogu biti tako benigni projekti kao što je pokretanje biznisa ili podizanje voćnjaka, no i tako destruktivni kao što je “uspostava tisućugodišnjeg Reicha” (isto:985).

Praktična evaluacija vezuje se uz osobine kao što su mudrost, razboritost, taktičnost, diskrecija, improvizacija, primjenjivost, inteligencija. Osnova praktične evaluacije je kontekstualizacija socijalnog iskustva. Kontekstualizacija je “sposobnost aktera da kroz rasuđivanje, savjetovanje i razgovore s drugima o pragmatičnim i nužnim potrebama razmatrane situacije dođu do promišljenih odluka kojima se mogu suprotstaviti ustaljenim obrascima djelovanja” (isto:994).

Vratimo se na trenutak k Weberu i Durkheimu. Kao što je poznato Weber razlikuje četiri tipa djelovanja, no jedino je ciljnoralno pravo smisleno djelovanje. Na tradicionalno orijentirano djelovanje gleda kao na “tupo reagovanje na naviknute nadražaje”, a puno bolje ne prolaze ni afektivno (emocionalno) ni vrijednosnoralno djelovanje (Weber, 1976.:17). Weberov akter potpuno je orijentiran prema racionalno postavljenom cilju, dakle, projektivno. Kod Durkheima pak nema nikakve sumnje da je iterativna dimenzija djelovanja primarna. “Kad obavljam svoju dužnost brata, supruga ili građanina, kad izvršavam obveze koje sam ugovorio, ispunjavam zadatke koji su određeni izvan mene i mojih činova u pravu i običajima. Čak i ako su sukladni s mojim osjećajima i kad iznutra ćutim njihovu stvarnost, stvarnost ne prestaje biti objektivnom, jer ih nisam ja stvorio nego sam ih primio odgojem” (Durkheim, 1999.:23).

No, kad se problem vremenske dimenzije djelovanja postavi kao što su ga postavili Emirbayer i Mische (1998.), spor između weberijanaca i durkheimovaca rješava se “spajanjem” djelovanja i struktura na razini aktera. Djelovanje aktera je (slično kao i krajolik) medij društvenih odnosa, društveni odnosi/društvene strukture su i “input” i “output” djelovanje aktera.

No osim što stalno prilagođuju “temporalitete svojih empirijskih egzistencija” akteri se moraju prilagoditi i temporalitetu “empirijskih okolnosti” (Emirbayer i Mische, 1998.:1012).Te su pak “empirijske okolnosti” položene, ugrađene u socijalno vrijeme kojim danas “vladaju” procesi globalizacije, a kod nas i u drugim post-soci-

jalističkim zemljama i tranzicijski procesi (o socijalnom vremenu vidi Čaldarović, 2009.:220).

2.3. Globalizacija, glokalizacija, tranzicija

Globalizaciju se često promatra upravo kroz promjene u odnosu prostora i vremena. Tako se prema Giddensu vrijeme odvaja, “distancira od prostora”, a Harvey piše o “sažimanju vremena i prostora” (Waters, 1995.:55). Pitanje je kako ti procesi “distanciranja” i “sažimanja” djeluju na lokalnoj razini.

Kako primjećuje Giddens osamdesetih godina prošlog stoljeća rijetko je tko govorio o globalizaciji, a u idućih deset godina pojam “koji se pojavio niotkuda nalazimo gotovo svugdje” (Giddens, 2000.). Širenje pojma, smatra Giddens, upućuje na širenje procesa koji se pojmom određuju. Pritom nije riječ o jednom procesu, već o “kompleksnom setu procesa. [...] A oni se odvijaju kontradiktornim i opozicijskim načinima. Većina ljudi misli o njoj (globalizaciji, op.a.) kao o ‘odvlačenju’ moći ili utjecaja iz lokalnih zajednica i nacija prema globalnoj areni. Ovo stvarno i jest jedna od njezinih posljedica. Nacije gube dio svoje ekonomske moći koju su nekada posjedovale. Ipak, ona također ima i suprotan učinak. Globalizacija ne vuče samo prema gore, već također gura prema dolje, stvarajući nove pritiske na lokalnu autonomiju” (Giddens, 2000.). Upravo stoga što iz širenja pojma zaključuje da mora postojati pojava na koju se pojam odnosi, Burawoy Giddensovo razumijevanje globalizacije kritizira kao “redukciju realnosti na ideologiju”, kao teoriju privilegiranih ljudi koji stalno putuju avionom pa iz “nebeskih visina” gledaju na svijet o kojem teoretiziraju (Burawoy, 2000.:339-340). Za jednog sociologa/etnografa (koji, kada istražuje, mora čvrsto hodati po zemlji) kao što je Burawoy, takva je kritika razumljiva, no činjenica je da Giddens ovdje globalizacijske procese vidi kao one koji izvlače iz lokalnog i pritišću na lokalno. Ono “dolje”, lokalno, u oba je slučaja podređeno globalnom. Burawoy pak sažima pristupe etnografskih istraživanja globalizacije pa polazi od određenja globalizacije koja se ne “proizvodi i konzumira u nekom zrakopraznom prostoru ili virtualnoj realnosti nego u stvarnim organizacijama, institucijama, zajednicama, itd.” (Burawoy, 2001.:148). Tokovi, ili kako kaže Burawoy, lanci, koji se formiraju između globalnog i lokalnog su hijerarhijski i različita viđenja globalizacije ovise o različitim pozicijama u lancu. Globalizacija se drukčije vidi iz perspektive internacionalnih agencija, drukčije iz perspektive nevladinih organizacija ili nacionalne države ili pak pozicije urbanih ili ruralnih zajednica (isto:156). Stoga se zalaže za istraživačku perspektivu koja će se “truditi da razumije ne samo iskustvo globalizacije nego i kako se to iskustvo proizvodi na konkretnim lokalitetima” (isto:158). Primjerice, jedan od puteva kojima je globalizacija stigla do Lovinca, jedan globalizacijski “lanac”, jest autocesta A1. Tu je autocestu gradio Bechtel, najveća građevinska firma u Sjedinjenim Američkim Državama, tipična multinacionalna kompanija doba globalizacije koja gradi po cijelom svijetu. Za lovinački kraj Bechtel je značio početak intenzivnijeg razvoja. Prvi gosti koje je trebalo nahraniti i smjestiti ih da negdje spavaju bili su Bechtelovi radnici. Kad je završena, autocesta je “sažela vrijeme i prostor” pa sada do Zagreba treba dva

sata, a do Zadra četrdeset minuta vožnje. Počeli su stizati i turisti. Sve je to, dakako, utjecalo na funkcioniranje lokalne zajednice i odnose među akterima, pa je i dobar primjer uspostavljanja tokova, “lanaca” između globalnih i lokalnih procesa. Sam termin glocalizacija, kojim se označava odnos globalnog i lokalnog, u engleskom jeziku skovan je po uzoru na japansku riječ *dochakuka* (od *dochaku* – živjeti na svojoj zemlji) koja u poljoprivredi znači princip prilagođavanja tehnika obrade zemlje lokalnim uvjetima, a u japanskim poslovnim krugovima – preraditi globalne nazore tako da odgovaraju lokalnim potrebama (Robertson, 1995.:28).

Jedan od svugdje prisutnih kanala koji povezuje globalno i lokalno, a koji je odigrao značajnu ulogu i u tranzicijskim procesima jest televizija. Ulrich Beck to pokazuje primjerom govora Borisa Jeljcina koji “s tenka drži hrabar govor protiv komunističkih pučista upućen građanima Moskve, a taj govor ne prenosi sovjetski radio (koji je bio u rukama starokomunista), već ga preko satelita prenosi CNN” (Beck, 2003.:41). No globalni elektronički mediji nisu odigrali značajnu ulogu samo u dramatičnim političkim događajima raspada socijalizma, nego su i mnogo prije potkopavali ideološku i kulturnu kontrolu “na kojoj je komunistički politički autoritet bio utemeljen”. U dobu globalnih elektroničkih medija i “globalne elektroničke ekonomije” Sovjetski savez više nije mogao biti konkurentan (Giddens, 2000.). Globalizacijski procesi su na lokalnoj razini tako utjecali na projektivnu dimenziju djelovanja, na aspiracije, želje, nade i strahove građana socijalističkog bloka.

No, jedno moguće tumačenje izravno povezuje tranziciju s globalizacijom. Prema tom pristupu globalizacija nije niti bila moguća dok se nije raspao Sovjetski savez (Milanovic, 1999.). Svaka globalizacija (a u povijesti su, s ovom sadašnjom, bile tri) mora, naime imati hegemonu, a propašću SSSR-a to je postao SAD. “Globalizacija se pojavljuje samo onda kada hegemon za većinu onih koji se bave trgovinom i investiranjem jamči sigurnost putova i plovidbe morima” (isto:4). To je, smatra Milanović, bilo moguće u Rimskom carstvu, u takozvanom imperijalnom dobu do Prvog svjetskog rata (hegemon je bila Velika Britanija) i danas nakon tranzicije, prelaska socijalističkih društava na tržišnu ekonomiju i višestranačku političku demokraciju. Odgovor na prvu globalizaciju bilo je širenje kršćanstva. Reakcija na drugu globalizaciju socijalistički su i komunistički pokreti i socijaldemokratske vlade na zapadu te uspostava socijalističkih poredaka. Prve su dvije globalizacije imale svoj početak i kraj. Treća globalizacija je tek na početku, a o kraju se može samo nagađati ali će sigurno doći. Da je pobijedio socijalizam imali bismo socijalističku globalizaciju, a ne ovu sadašnju globalizaciju neoliberalnog kapitalizma. Iz takvog pristupa također slijedi da se za bivše socijalističke zemlje globalizacijski i tranzicijski procesi mogu razdvajati samo analitički dok se “na terenu” stapaju u jedinstven proces koji je u Hrvatskoj još amalgamiran i ratom.

Suprotnost globalizaciji je zatvorenost (Milanovic, 1999.:10). Globalizacija “otvara”, iskorjenjuje lokalno. “Ona to čini ubrzavajući ekonomski progres koji transformira zajednice, gura ljude da napuste poslove i pronadu nove, tjera ih da se sele u nova mjesta ili, čak kada se ne sele fizički, zahtijeva da se konfrontiraju s novim običajima i načinima mišljenja” (isto:10). No promatra li se ova globalizacija iz Milanoviće-

ve perspektive, onda je ono što se sada iskorjenjuje i razgrađuje nastalo kao rezultat prethodnih globalizacija i odgovora na te globalizacije. Ono što je danas "staro" nekad je bilo "novo". Tako se kroz odnos globalnog i lokalnog proizvodi ne samo projektivna nego i iterativna dimenzija djelovanja aktera. Tragovi "globaliziranja" vidljivi su po cijelom lovinačkom kraju. Pogleda li se turističku kartu lovinačkog kraja vidi se ucrtana, ne samo autocesta A1 nego i ostaci rimske ceste, putevi koji vode do srednjovjekovnih gradina i "turske" kule, dio Dalmatinske ceste (građena između 1785. i 1789. godine, rekonstrukcija 1830.-1840.) koja Lovinac spaja s Gospićem i Gračacem, cesta koja Sv. Rok preko prijevoja Mali Alan spaja s Obrovcem (1825.-1832.), biciklističke staze uređene kako bi se potaknuo razvoj turizma itd. Sve su te ceste, putevi i staze materijalni tragovi "globalizacija" i reakcija na njih. Tim cestama su prolazili "globalizatori", a stanovnici lovinačkog kraja više odlazili nego dolazili. Tu "mobilnost" najbolje pokazuju podaci popisa stanovništva. Od prvog popisa 1857. do popisa 2001. godine broj stanovnika je pao s 12.120 na 1096 (Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001. – <http://www.dzs.hr>).

No, kao što se ceste grade, rekonstruiraju ili propadaju, tako se rekonstruiraju, razgrađuju i grade društvene strukture i odnosi. Narodnom poslovicom, koju smo čuli u Lovincu, to je sažeto u "Zeman gradi, zeman razgrađuje." (zeman – epoha, vakat, doba – turcizam; Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2004. tom 12.:158). Kao i ceste i društveni odnosi ostavljaju tragove pa tako i u jeziku.

3. Operacionalizacija istraživačkog problema

Sada možemo odrediti operacionalnu definiciju aktera. U skladu navedenim Giddensovim određenjem (1984.:171), akteri su oni koji interveniraju u prostor i vrijeme. Prostor i vrijeme "su 'okolina' socijalnog života" (Čaldarović, 2009.:19). Djelovanjem u vremenu i prostoru akteri ostavljaju "tragove". Prateći te "tragove" možemo rekonstruirati proces djelovanja.

Upotrebu prostora operacionalizirali smo preko procesa transformacije kraja u krajolik. Rezultat te pretvorbe je turistička destinacija. Kao destinacija, turistički proizvod, krajolik je roba. Krajolik je "geografski uređena, složena, sastavljena roba" koja je "fiksirana u prostoru te stoga znatno drugačija od mnogih drugih roba koje su u slobodnijem optičaju" (Harvey, 1982.:233). To "porobljenje" (commodification) krajolika rezultat je imperativa za "kontinuiranim rastom i profitabilnošću" – kapital traga za novim šansama i tržištima, a u turizmu, za novim destinacijama (Mowforth and Munt, 2008.:25). Stalno "uključivanje" novih destinacija u tokove kapitala omogućeno je "sažimanjem prostora i vremena", dakle, globalizacijom (isto:64). Prema tome turizam je tipična industrija doba globalnog kapitalizma (Robertson, 1995.:29). Moramo, dakle, tragati za akterima koji rade na razvoju turizma.

Vrijeme smo operacionalizirali trojako: kao subjektivno odnošenje aktera prema vremenu; kao "vremenski isječak" u kojem se odvija djelovanje aktera koje istražujemo i kao moderno vrijeme, doba u kojem živimo, a kojim "vladaju" procesi

globalizacije i tranzicije. Raščistili smo prostor za analizu, no kako bismo na teren izašli odgovarajuće opremljeni trebamo pokazati kako ćemo pratiti “tragove”.

3.1. Studija slučaja

Studija slučaja je induktivni pristup (ili strategija) koji polazi od društvenih aktera i njihovog viđenja “društvene činjenice” (Hamel, 1993.:489), “društvene cjeline” (Payne i Payne, 2004.:31) ili “socijalnog fenomena” (Bloor i Wood, 2006.:27) koji se istražuje. Najčešće se radi o jednom “slučaju” koji, da bi ga se moglo lakše prepoznati, mora imati jasne granice. Izbor “slučaja” od presudne je važnosti. “Strategija kojom se vodi izbor je preliminarna *sociološka teorija*, drugim riječima, skup preliminarnih intuicija izazvanih objektom istraživanja” (Hamel, 1993.:498). Da bi se osigurala reprezentativnost, izabrani “slučaj” mora biti neka vrsta “fokusa u kojem su koncentrirane karakteristike društvenih odnosa” koje se istražuje i potom “dubinski” analizira i rekonstruira (isto:490/491). Izbor slučaja diktira metode i tehnike istraživanja koje će biti primijenjene. Velika prednost studije slučaja jest i “njezina mogućnost korištenja mnoštvom podataka – dokumenata, artefakata, intervjua i promatranja...” (Yin, 2007.:18). Na te “podatke” gledamo kao na “tragove” djelovanja aktera pa se analiza ne oslanja samo na razgovore/intervjue nego i na druge dokumente.¹

3.2. Izbor “slučaja”

Razrada istraživačkog problema koju smo obavili nije ništa drugo nego jedan “skup preliminarnih intuicija izazvanih objektom istraživanja”, a za “slučaj” izabrani lovinčki kraj predstavlja “fokus” u kojem su koncentrirane karakteristike društvenih odnosa koje namjeravamo istražiti.

---

¹ Prikupljena dokumentacija obuhvaća sve što se moglo pronaći na internetu, novinske tekstove, dokumente, informacije itd. Od velike pomoći bio je “Novi list” koji sustavno prati Ličko-senjsku županiju, a ima i mjesečni prilog “Lički list” (sve skupa više od 450 tekstova o zbivanjima u općini Lovinac od 2002. godine do kraja terenskog dijela istraživanja 2010.). Gospođa Bojana Markotić Krstinić, voditeljica projekta “Centar planinskog turizma Sveto brdo” u Općini Lovinac ustupila nam je dokumentaciju projekta za što smo uistinu zahvalni. Analizom prikupljene građe identificirani su tzv. ključni informatori s kojima smo obavili razgovore. Riječ je o ljudima koji su radili na razvoju turizma u općini Lovinac od kojih su neki bili izravno uključeni u projekt CPTSB. Intervjui su bili otvorenog tipa. Nastojali smo ih voditi tako da osvijetlimo osnovnu temu, razvoj destinacije CPTSB, no na terenu razgovor često skreće u nepredviđene rukavce. Osim u dva slučaja kada to nije bilo moguće, razgovori su tonski snimani. Teren je obišten četiri puta u rasponu od 2008. do 2010. godine. Obavljeno je deset razgovora i to sedam u Lovincu, jedan u Gospiću, jedan u Karlobagu i jedan u Zagrebu. Svima s kojima smo razgovarali srdačno zahvaljujemo. Financijska sredstva, na žalost nisu dopuštala više izlazaka na teren ili boravak “na mjestu događaja”.

Riječ je o prostoru koji zadovoljava sva četiri kriterija (selo, poljoprivreda, okoliš, tehnologija) sociološke definicije ruralnog prostora, a koja obuhvaća i krajolik (Cifrić, 2003.:33). S obzirom na agrarni krajolik, u Hrvatskoj se razlikuju četiri tipa: slavonsko – nizinski, srednje-hrvatski – brežuljkasti, jadranski i goransko – lički kojem pripada i prostor općine Lovinac (Defilippis, 2002.:259/260). S obzirom na selo općina Lovinac odličan je primjer procesa depopulacije i starenja stanovništva tipičnog za ruralne prostore. S obzirom na utjecaj tehnologije dovoljno je spomenuti da imaju bankomat i svoju web stranicu. S obzirom na poljoprivredu lovinački kraj prošao je i prolazi kroz procese tipične za hrvatsko selo, nepoljoprivredna djelatnost istiskuje poljoprivrednu (Hodžić, 2006.:73).

Važna nepoljoprivredna djelatnost je turizam, a kad se razvija turizam u “skladu s vizijom hrvatskog turističkog clustera, svi moraju shvatiti da su dio turističkog sustava – i to ne samo hotelijeri i tour operateri, već i vlasnici malih trgovina, restorana ili slučajni prolaznici u okviru lokalne zajednice” (Hrvatski turistički cluster, 2003.:7). Upravo zbog značaja turizma glavni razlog izbora “slučaja” je projekt “Centar planinskog turizma Sveto brdo” (dalje skraćeno CPTSB) pokrenut u općini Lovinac. Riječ je o stvaranju turističke destinacije koja je “jedinstvena kombinacija krajolika i djelatnosti kontinenta, planina i mora” (Master plan, 2007.:24 – dalje skraćeno MP), a upravo ta “transformacija” prostora/kraja u krajolik, u turističku destinaciju je predmet našeg istraživanja. Za rad (i) na tom projektu Turistička zajednica Hrvatske i HTV, načelniku Općine Lovinac, Hrvoju Račiću, 2007. godine dodjeljuju nagradu “Turistički cvijet – kvaliteta za Hrvatsku” u kategoriji gradonačelnik godine

Projekt također uključuje nebrojivo mnogo aktera: od Svjetske banke, USAID-a, UNDP-a, EU-a preko institucija na razini Republike Hrvatske, Ličko-senjske i Zadarske županije, Općina Lovinac i Jasenice do lokalnih zajednica. U projekt je uključen i niz stručnjaka, stranih i domaćih konzultanata, nevladinih organizacija itd.

4. Rekonstrukcija djelovanja aktera

“Trebalo bi jedno istraživanje da se vidi što je ljudima napravio rat. Zatvorili su se, obitelji brinu samo za sebe i da dobiju od države.” “Nije bilo niti jednog crvenog krova kad smo se vratili.” “Tu je nastala jedna pustoš i sad to treba revitalizirati.” “S trideset pet, četrdeset godina idu u penziju jer ako dočeka starosnu imat će 2000 kuna, a sad ima duplo.” “Rat je posvađa ljude.” “Obnova je trebala početi od kuće prve žrtve, a nije.” Rečenice su to koje smo čuli od sugovornika u Lovincu, a koje govore kako je iskustvo rata i obnove ugrađeno u iterativnu dimenziju djelovanja.

Jedna od ideja vodilja projekta CPTSB jest da se ljudi pokrenu i okrenu prema budućnosti. U općini su shvatili da razvojem turizma “malim koracima neće stići daleko” (MP, 2007.:4) pa su odlučili pokrenuti jedan veliki projekt. Kako je pro-

jekt CPTSB zamišljen, pokrenut i razvijan u općini Lovinac, nužno je ovisio o tamošnjim “empirijskim okolnostima” i “situaciji”, pa ga je potrebno smjestiti u taj kontekst. Pritom je okvirno moguće razlikovati tri etape: obnovu, (od povratka do lokalnih izbora 2001. godine), etapu razvoja malih projekata u turizmu (od 2001. do lokalnih izbora 2005.) i treću etapu u kojoj se razvija projekt “CPTSB”, (od 2005. do posljednjih lokalnih izbora 2009. godine). Izbore smo postavili kao markere jer su se pokazali bitnim za razumijevanje procesa o kojima govorimo.

4.1. *Obnova i prije nje*

Sva naselja koja su danas u sastavu općine Lovinac pripadala su prije rata općini Gračac, osim Raduča koji je pripadao Gospiću. Prema popisu iz 1991. godine (svi statistički podaci su na <http://www.dzs.hr>) na tom je području živjelo 3054 stanovnika, od čega 1623 Hrvata, 1260 Srba i 171 pripadnik drugih nacionalnosti. Sela su bila dominantno hrvatska ili srpska pa tako, primjerice, u Raduču nije uopće bilo Hrvata, a u Smokriću Srba. Pedesetih godina prošlog stoljeća otvaraju se domovi kulture u Lovincu, Svetom Roku i Ploči. Elektrifikacija je završena krajem šezdesetih. Nova škola u Lovincu otvorena je 1964., a ambulanta 1976. godine. Imali su veterinarsku stanicu i jaku poljoprivrednu zadrugu (“Zadruga je otkupljivala mlijeka koliko danas ne proizvede cijela Lika”). Mnogo ljudi je radilo u rudniku barita u Ličkom Cerju, a nakon što je rudnik, početkom osamdesetih zatvoren, 1986. godine otvoren je pogon tvornice obuće Šimecki. Četiri godina poslije počeo je rat. “Prvi napad na policijsku postaju (u Lovincu) tromblonskim minama bio je 4. travnja 1991.” Nakon što su “četnici” (ljude iz Raduča i drugih srpskih sela su zvali “četnici”, a oni njih “ustaše”) ubili petoro mještana i učestalih minobacačkih napada “24. rujna 1991. u 20.10 minuta izdana je zapovijed da se napusti Lovinac. Organizirano su napuštali sve, izvučen je sav narod iz okolice na zbornu mjesto od kuda su oko 23 sata krenuli u pravcu Velebita, gdje su prenoćili” (Zločin u Lovincu. Izvještaj sa praćenja suđenja [17.10.2006.] – <http://www.centar-za-mir.hr/uploads/Lovinac-izvjestaji.doc>). Ratna razaranja bila su temeljita. Pošteđena je jedino škola u Lovincu u kojoj se smjestio UNPROFOR. U ratu su ubijena ili poginula 54 žitelja lovinackog kraja, a u progonstvu je umrlo 480.

Općina Lovinac osnovana je 1992. godine “Zakonom o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj” (NN 90/1992), a izmjenama tog zakona (NN 10/1997) iz Zadarske je prebačena u Ličko-senjsku županiju. Prema popisu iz 2001. godine, u općini Lovinac živjelo je 986 Hrvata, 89 Srba i 21 stanovnik drugih nacionalnosti. Od tih 1096 stanovnika 550 starije je od 60 godina, a 129 mlade od 20 pa indeks starenja iznosi 426,4 posto. Indeks starenja omjer je ta dva broja pomnožen sa 100 i za Hrvatsku iznosi 90,7 posto. Ličko-senjska županija, s obzirom na dob stanovništva, najstarija je (prosjek starosti je 43 godine) u Hrvatskoj (39,3), a Lovinac je njena najstarija općina (53,2). Također je, s 3,2 stanovnika na kvadratni kilometar, među najslabije naseljenim općinama u Hrvatskoj. Većina stanovništva živi od mirovina (45%), samo od rada živi 20 posto, a bez prihoda je 26 posto stanovnika. U općini Lovinac su 504 kućanstva. Najviše je jednočlanih (190), potom

s dva člana (177) i tri člana (63). Poljoprivredom se bavi 270 kućanstava (sa 672 člana), no samo ih 59 prodaje ovce, koze ili njihovo mlijeko te 22 goveda i mlijeko. Ostala je prodaja zanemariva.

Kad su se 1995. godine vratili u lovinački kraj, ljude je čekala obnova. A obnova znači, "stat' na noge" (Hodžić, Baranović, Seferagić, 1995.), obnoviti staro pa je projektivna dimenzija djelovanja podređena iterativnoj. Jedno sociološko istraživanje provedeno 1997. godine bavi se procesima obnove u Lici, pa tako i u općini Lovinac (Štambuk, 1998.:77-80). Tada je cilj "što prije doseći predratni standard" (isto:79). Sve inicijative svode se na obnovu. Infrastruktura je uništena. Općinske službe radile su u kontejnerima, nije bilo telefona, ambulanta i pošta nisu radile. U Općini su radili samo načelnik i tajnica, nedostaju kadrovi. Najvećim dijelom obnovu financira Ministarstvo za obnovu i razvitak. Općina ima "pre mali proračun za veće razvojne pomake" (isto:80). No već tada se perspektiva vidi u poljoprivredi i turizmu. "Očekuju da će seoski turizam posebni poticaj i širi interes dobiti probom tunela Sv. Roka, koji će cijeli lovinački kraj približiti moru i glavnim prometnim pravcima zanimljivim turistima" (isto:79).

4.2. Mali projekti u turizmu i oko njega

Iste godine kada je proveden popis stanovništva, 2001., provedeni su i lokalni izbori. Na njima u općini Lovinac, uz izborni slogan "Za mlade i školovane", pobjeđuje lista mladih članova HIP-a (Hrvatski istinski preporod), koja dobiva više glasova od HDZ-a i HSS-a zajedno. Načelnik postaje Danijel Jurjević (jedan od tada najmlađih načelnika općina) koji se nakon studija ekonomije vratio u Lovinac, a njegov zamjenik, četiri godine stariji Hrvoje Račić. U Lovinac se vraća i Nikola Vidaković koji privodi kraju studij na Poljoprivrednom fakultetu pa ga angažiraju da radi na osnivanju poljoprivredne zadruge. "Bili smo mlada ekipa", kaže danas Jurjević, "s drukčijim svjetonazorima na razvoj i na način življenja u odnosu na to kako je naučila ova sredina. Pobjedili smo staru garnituru sa konzervativnim (nisu to loši ljudi) stavovima, vrlo tromi i sklona uvijek razjašnjavanju onoga što u biti mlade ljude nije interesiralo. Ti stari ljudi su prošli rat, prošli su sve ono baš aktivno, ti ljudi su svakako dali svoj doprinos." "Mlada ekipa" je pobijedila "staru garnituru". Već u jeziku uočljiva je razlika. Stari su garnitura, a mladi su ekipa, no ta podjela nije nužno vezana uz životnu dob. "Garnitura" su oni koji rade kako je "naučila ova sredina", a "ekipa" su oni koji donose "nove svjetonazore na razvoj i način življenja". Cilj je jasan, pokrenuti razvoj, a misle ga ostvariti "u skladu s novo proklamiranim trendovima zapadnog svijeta" (Novi list – dalje skraćeno NL, 2.2.2002). Osnivaju udrugu Banica koja se brine o baštini, otvara se poljoprivredna apoteka, radi se na programima za doseljenike, sređuje se papirologija za punionicu vode, radi se na infrastrukturi, itd. Nude zemljište i građevinski materijal za dvadeset mladih obitelji koje se dosele u lovinački kraj. Iako postoji tendencija da to budu prognanici iz BiH, ponuda vrijedi za sve. "Kažem", govori tada Jurjević, "najvažnije nam je da ljudi dosele, po mogućnosti da imaju troje ili više malodobne djece te da se prihvate posla. Sada, hoće li oni biti prognanici ili pak mlade zagre-

bačke ili riječke obitelji stvarno nam nije važno” (NL, 27.4.2002.). No nakon godinu i pol dana Jurjević daje ostavku.

Tada se u novinama pisalo da je lokalna organizacija HIP-a tražila da otpusti neke ljude zaposlene u Općini što on nije htio učiniti. Danas kaže: “Nisam se znao nositi s tom seoskom životnom školom i filozofijom, jednostavno sam izgubio kontrolu i dao sam ostavku. Nisam dorastao tom poslu u to vrijeme.” “Seoska životna škola i filozofija” bila je jača od “drukcijih svjetonazora na razvoj i način življenja”.

Načelnikom postaje njegov dotadašnji zamjenik Hrvoje Račić. Na sjednici na kojoj je izabran, “stara garda” optužuje ga za dezerterstvo (1991. je imao 18/19 godina) i lošu političku situaciju u općini te napušta sjednicu pa je Račić izabran glasovima HIP-a. Sukobi između vlasti i oporbe (HDZ, HSS) trajat će do kraja njegova mandata. Račić se očito lakše nosio sa “seoskom školom života” od Jurjevića pa je “mlada ekipa” nastavila raditi, iako je oporba nekoliko puta tražila da dade ostavku. Jurjević se posvetio obiteljskom restoranu i, zajedno s “ekipom” radi na razvoju turizma.

Nedolaskom na sjednice oporba često blokira rad Općinskog vijeća. Na jednom skupu građana (na kojem se oporba nije pojavila) Račić iznosi kako je zbog nemogućnosti donošenja odluka u pitanju provedba niza projekata. Na tekst u Novom listu (NL, 27.5.2003.) koji izvještava s tog skupa oporba šalje odgovore, a posebno je oštar HDZ koji objašnjava da ne sudjeluju u radu Općinskog vijeća jer su na to “primorani zbog boljševičkog pristupa u radu Općinskog vijeća vladajuće kaste općinskog načelnika gosp. Hrvoja Račića. [...] Politikom revanšizma, netrpeljivosti i neprihvatanja drugih i drugačijih mišljenja, posvađali su građane koji su od pamtivijeka bili složni, jedni uz druge, što su nesebično pokazali i u Domovinskom ratu. Lažnim obećanjima, prigrabili su sebi vlast da bi ‘vladali’, a ne služili svom narodu, pa tako građani Općine Lovinac od tih obećanja gotovo ništa nisu osjetili. Dolaskom na vlast obustavljeni su svi projekti koji su bili u tijeku, a događa se i to da onima koji su živote dali za lijepu našu zaborave upaliti svijeću.” [...] Sada nastoje “nekakvim ‘mitinzima istine’ (koji njima nisu strani iz bivših komunističkih vremena), kod građana optužiti nas oporbu kako smo mi za sve njihove neuspjehe odgovorni” (NL, 31.5.2003.). Citat je primjer jednog tipa šematizacije političkog govora koji je prisutan na svim razinama politike u Hrvatskoj pa i u tako malim lokalnim zajednicama kao što je lovinački kraj. No ovdje nije riječ samo o diskreditiranju političkog protivnika. Kad su se Lovinčani poslije “Oluje” vratili u svoj kraj već ih je čekala Općina (budući da je osnovana 1992. godine dok su bili u progonstvu) koju prije rata nisu imali. Uz Općinu su dobili i tranzicijski paket s demokratskim političkim sustavom i višestranačkim izborima. To znači da su dobili daleko veće ovlasti da sami rješavaju probleme lokalne zajednice, nego što su to nekad imale mjesne zajednice. Čitav niz problema koji su se nekad rješavali u Gračacu ili Gospiću moraju sada rješavati sami. Za malu lokalnu zajednicu to znači da se svaki problem postavlja kao politički problem. Ako se asfaltira cesta u Lovincu, a ne u Svetom Roku, tradicionalno rivalstvo između ta dva najveća naselja postaje politički problem. Ako nema stočnog sajma to nije zato što je stoke malo nego zato jer vlast slabo radi. Ako si 1990. godine bio punoljetan muškarac i Hrvat,

a nisi ratovao onda si dezertir. Trećeg nema. Sa Srbima je problem ne to što nisu izabrali svog predstavnika u Općinsko vijeće pa je to i omogućilo oporbi da nedolaskom na sjednice blokira donošenje odluka. Budući da su, dakle, Hrvati i na vlasti i u oporbi jedni moraju biti loši a drugi dobri. Kriterij podjele je odnos prema ratu. Budući da se "stara garda" u tome dokazala, a "mlada ekipa" nije, nije sporno tko je dobar, a tko loš Hrvat i tko radi za dobrobit zajednice. No problem je u tome što se tako blokira "praktična evaluacija" koja bi "kroz savjetovanje i razgovore s drugima" trebala dovesti do "promišljenih odluka" (Emirbayer i Mische, 1998.:994). Vijećnik srpske nacionalne manjine izabran je tek u veljači 2004. godine, a do tada općinska vlast tumači da vijeće ima jedanaest članova pa je njihovih šest glasova dovoljno za donošenje odluka (NL, 30.6.2003. i 20.2.2004.).

Već smo spomenuli da je razvoj turizma potaknut probijanjem tunela Sveti Rok i gradnjom autoceste A1. Zapadna cijev tunela i dionica autoceste Gornja Ploča – Zadar otvorene su za promet 2003. godine, a cijela dionica Karlovac – Split 2005. godine. Poduzetni mještani već su 2002. sagradili apartmane i iznajmljivali ih radnicima. Jurjevićev restoran je tada bio jedino mjesto gdje su mogli jesti. Kad su radnici otišli, došli su lovci, zimi na sanjkanje dolaze ljudi iz Zadra i okolice, ljeti turisti iz Evrope na proputovanju ka moru. Zaustavljaju se i hodočasnici koji putuju u Međugorje. Uglavnom, Joso Matovinović, koji je svojim rukama i sredstvima 2002. sagradio apartmane, investiciju je isplatio za dvije godine. Prošle je godine imao 1200 noćenja, apartmani su puni kroz cijelu godinu.

Bechtel i firme koje su radile na autocesti znale su donirati materijal za posipavanje makadamskih puteva ili pomoći strojevima kad se uređivalo jezero u Svetom Roku. Bechtel je plaćao koncesiju za kamenolom. Proradila je i punionica vode pa je i ona počela puniti proračun. Društvo Banica (kojeg je predsjednik Matovinović, a tajnik Račić) uređuje mjesto, brine o okolišu, obnavlja staru mlinicu. Ima oko 70 članova a na akcijama radi 30 do 50. Rad se najvećim dijelom financira iz donacija. Rade na otvaranju Internet caffea. U suradnji s Volonterskim centrom iz Zagreba organiziraju međunarodni kamp volontera. Dolaze mladi iz cijele Evrope.

Poljoprivredna zadruža, u suradnji s Centrom za održivi razvoj ruralnih krajeva – ZOE, pokreće projekt "Uzgoj ljekovitog bilja na području Velebita" čiji je donator Svjetski fond za zaštitu prirode (WWF).

Radi se na infrastrukturi i projektu naseljavanja. Infrastruktura je inače stalni predmet sporova. Koliko god se napravilo još uvijek ostaju kućanstva koja nemaju vodu, da se o odvodnji ne govori, još su neasfaltirani kilometri puteva itd. No samo na sređivanju cesta angažirani su: Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo, Hrvatske autoceste, Hrvatske ceste, Županijska uprava za ceste, Bechtel i sami mještani koji sufinanciraju radove, a na drugim radovima još niz aktera koje treba "umrežiti" kako bi se posao obavio.

U proljeće 2004. godine počinju s projektom razvoja održivog turizma koji u okviru programa CEP (poticanje poduzetništva u Hrvatskoj) financira USAID. Njihov

tim stručnjaka za turizam pomaže da se razvije jedinstven i prepoznatljiv turistički proizvod. “Radimo u nekoliko smjerova”, govori voditelj tima, “Prvi je prepoznavanje turističkih potencijala lovinačkog kraja kako bismo ga ‘umotali’ u turistički proizvod koji bismo nudili turističkim agencijama u zemlji i svijetu. Radimo WEB stranice i tiskane materijale u kojima ćemo prezentirati sve potencijale, radimo marketinški plan kako bismo domaćine uveli u te poslove bez kojih nema turističkog razvoja. Paralelno uređujemo sve segmente turističkih potencijala i pripremamo ih za dolazak posjetitelja” (NL, 11.7.2004.). Riječju, radi se na razvijanju turističke destinacije. Osnovana je turistička agencija LITO d.o.o. čiji voditelj postaje Jurjević. Otvaraju se biciklističke staze, postavlja turistička signalizacija, agencija organizira “dane piva” na jezeru Sveti Rok. U suradnji sa Zelenom akcijom rade na projektu “Edukacijska ekoturistička staza ljekovitog bilja” (donator WWF). Sve u svemu, projekt razvoja održivog turizma je “ocijenjen kao jedan od najboljih na području Hrvatske” (NL, 10.4.2005.).

Treba spomenuti i “Centar za dnevni boravak i pomoć u kući za starije osobe”. Centar je dio programa Ministarstva branitelja, obitelji i međugeneracijske solidarnosti koje s dva milijuna kuna i financira cijeli projekt. Centar će brinuti o dvjestotinjak starijih mještana lovinačkog kraja koji žive sami, daleko su od liječnika, dućana, djeca su im po svijetu ... Centar zapošljava tri razvojačena branitelja i osam žena. Početkom veljače 2005. otvorila ga je potpredsjednica Vlade i ministrica Jadranka Kosor, a blagoslovio mons. Mile Bogović. Među mnogim govornicima bio je i dr. Darko Milinović koji projekt vidi kao “još jedan dokaz istinitosti riječi premijera Ive Sanadera koji je često puta naglašavao da je Hrvatska onoliko jaka koliko su joj jaka rubna područja. [...] Ja ovom prilikom pozivam sve, od direktora javnih poduzeća pa do lokalnih poduzeća i običnih ljudi, da svi na svojim područjima pridonesemo da nam Lika ostane čvrsto regija kao što nam je i ova Vlada obećala” (NL, 13.2.2005.). U svibnju 2005. održavaju se novi lokalni izbori.

“Mlada ekipa” iz Lovinca na lokalne izbore kreće s nezavisnom listom na čelu koje je Hrvoje Račić. Biračima nude rad na projektima. “Započeli smo cijeli niz projekata kao što je naseljavanje mladih obitelji, pokretanje turističkog razvoja, oživljavanje poljoprivrede i proizvodnih djelatnosti. [...] Posjedujemo i veliko iskustvo u vođenju projekata, te ako nam birači daju novi mandat, nastaviti ćemo raditi za interes svih žitelja Općine Lovinac” (NL, 10.5.2005.).

Ako birači ukažu povjerenje HDZ-u oni će se založiti “preko Županije, Ministarstva mora i Vlade RH da se svima dovrši obnova. Također će se založiti za promjenu Zakona o obnovi kako bi pravo na obnovu dobili svi koji su oštećeni te da se šteta nadoknađuje i za gospodarske objekte i strojeve. [...] Gospodarstvo će se poticati povoljnim kreditnim linijama te udruženim općinskim i županijskim proračunskim sredstvima” (NL, 7.5.2005.).

HSS nudi “organizaciju okruglog stola na koji će pozvati sve ljude iz dijaspore i domovine koji žele ulagati u ovaj kraj”, zalagat će se za poticaje u poljoprivredi, “također ćemo paziti da raspoloživa radna mjesta dobiju ljudi iz ovog kraja što

dosad nije bio slučaj”, a zalažu se i za imenovanje ulica. “Sigurno primjećujete da naša mjesta nemaju imena ulica i trgova. Pitamo se zašto pored naših povijesnih velikana kao što su Starčević, braća Radić, Tuđman i drugi, imamo samo nazive mjesta i kućne brojeve” (NL, 13.5.2005.).

Drugu nezavisnu listu predvodio je Momčilo Brmbota. Kao predstavnik srpske nacionalne manjine Brmbota ne sastavlja listu samo od Srba, nego zajedničku listu i Hrvata i Srba i zalaže se za podizanje životnog standarda i rad u “cilju ukupnog stanovništva općine Lovinac” (NL, 10.5.2005.).

U “ponudi” se jasno vidi na čemu akteri baziraju svoje djelovanje. HDZ se oslanja na pomoć banaka i vlast koju još nema u Općini, ali ima na županijskoj i državnoj razini. Vlast pak znači raspolaganje proračunom. HSS “ograđuje” svoje dvorište i računa na pomoć dijaspore i povijesnih velikana. Brmbota svima nudi pragmatičnu sadašnjost, a “mlada ekipa” oglašava “veliko iskustvo u vođenju projekata”.

Na izborima 2005. nezavisna lista Hrvoja Račića osvojila je pet mjesta u Općinskom vijeću, HDZ četiri, HSS jedno i lista Momčila Brmbote jedno mjesto. Brmbota svoj glas daje Račiću pa je ovaj opet izabran za načelnika Općine. Za svoju zamjenicu postavlja Bojanu Markotić Krstinić. Oni su jezgro ekipe koja će raditi na projektu “Centar planinskog turizma Sveto brdo”.

4.3. Projekt “Centar planinskog turizma Sveto brdo”

Devedesetih godina prošlog stoljeća, tu negdje kad se počeo naglo širiti termin globalizacija, teoretičari organizacije najavili su da “projektni menadžment postaje val budućnosti u globalnom biznisu” (Maylor i sur., 2006.:663). Val je bio toliko snažan da se danas već govori o projektifikaciji društva pod čime se razumije “kolonizacija mnogih dijelova života projektnim principima, pravilima, tehnikama i procedurama koje teže da postanu novi ‘željezni kavez projektne racionalnosti’” (isto:664). Val projektifikacije stigao je i do lovinačkog kraja i gotovo kao de se svako djelovanje odvija kroz projekte. No tome nije tako. “Projekt je skup ljudi i drugih resursa privremeno okupljenih da ostvare neki poseban cilj obično s fiksnim proračunom i u zadanom vremenu” (Parker i Craig, 2008.:2). Suprotnost projektu je proces. Termin proces “opisuje ‘normalne’ svakodnevne aktivnosti u organizaciji, dok se riječ projekt rabi da se opiše nešto izvan običnog banalnog rada” (isto:2). Projekti su privremeni, a procesi trajni ili bar duljeg trajanja. U lokalnoj zajednici projekt je izgradnja ceste, a njeno svakodnevno održavanje to nije. Projekt je osnivanje “Centra za dnevni boravak i pomoć u kući za starije osobe”, a svakodnevna briga o starim ljudima to nije.

Projekt je “Uzgoj ljekovitog bilja na području Velebita”, a njegova proizvodnja je proces. Projekt je pokrenut 2002. godine, a četiri godine kasnije na aktualnom satu Općinskog vijeća direktoru Poljoprivredne zadruge Lovinac Nikoli Vidakoviću postavljeno je pitanje “kako to da se ljekovito bilje koje lovinačka zadruga sadi

svake godine trenutno nalazi na tavanu PZ-a i da po njemu 'skaču golubovi?' (NL, 15.1.2006.). Vidaković odgovara da dio nisu uspjeli prodati (ali hoće), a golube nije vidio. No proizvodnja ljekovitog bilja potpuno se ugasila. U razgovoru za istraživanje kaže da nije bilo otkupa. "Danas se može prodati samo ekološki uzgojene bilje, a za to nije bilo ni novca ni tehnologije." Ivana Laginja koja je vodila projekt, danas radi kao Voditeljica projekta UNDP-a za područje Ličko-senjske, Zadarske i Šibensko-kninske županije. Udruga ZOE je prestala s radom, iako je njihova web stranica još uvijek dostupna. Osim razloga prestanka proizvodnje ljekovitog bilja koje navodi Vidaković, Laginja kaže da je problem bio i u tome što se "ljekovito bilje smatra ženskim poslom. Muški su htjeli samo raditi sa strojem i pripremiti tlo. Međutim, sjetva, berba, okapanje i to niš nije dolazilo u obzir da rade muški jer je to rad sa cvijećem. To je tak bilo kategorizirano, rad sa cvijećem."

Zadruga je 2004. godine počela s uzgojem krumpira i radi na zaštiti robne marke "Lički krumpir s brižina" kao proizvoda s geografskim porijeklom. Ima 15 zadrugara iz cijele Like, poljoprivredni dućan u Gračacu i skladište u Gospiću. Zapošljava sedmero ljudi. Imaju podršku Ministarstva poljoprivrede, no iz Županije podrška je samo deklarativna. "Trebao bi se valjda učlaniti u HDZ". S plasmanom su imali problema dok su išli preko Konzuma, no sada idu preko Plodina i Kauflanda i sve prodaju. Prodaju i sav sjemenski krumpir koji proizvedu. U prostorijama poljoprivredne zadruge uredili su kušaonicu krumpira "POLA-POLA" (donator UNDP). U selu ne mogu shvatiti da zadruga nije ona stara koja brine o svemu, nego interesna udruga članova. "Tu nekad zna bit problema."

S radom je prestala i turistička agencija LITO d.o.o., ali se i dalje radi na razvoju turizma. U suradnji s Volonterskim centrom iz Zagreba organiziraju se ljetni kampovi. Udruga Banica koja je brinula o okolišu se "ugasila", no sada volonteri iz cijele Evrope rade na čišćenju biciklističkih staza i uređenju edukacijske staze ljekovitog bilja. Organizira se likovna kolonija. Zajedno s Adventističkom agencijom za pomoć i razvoj (ADRA) organiziraju manifestaciju "Lika u fokusu".

No sve su to mali projekti i razvoj općine ne odvija se željenom brzinom.

Najviše se, kaže Račić u jednom intervjuu, radi na projektu "CPT Sv. brdo". "Iako je to nešto što se još ne vidi, a mislim da se neće još najmanje dvije godine ni vidjeti, u njega smo uložili sav svoj trud jer ga smatramo najvažnijim kao i bitkom budućeg razvoja općine Lovinac. Ono što smo postigli na tom projektu je da smo stvorili podlogu, radili smo nevjerovatnim tempom, učinili smo to da smo upoznali sve, baš sve, počevši od vladinih struktura pa dalje i dobili 'zeleno svjetlo' od svih njih za realizaciju jednog obimnog, kapitalnog pa i povijesnog projekta" (NL, 21.1.2007.).

Povijest "povijesnog projekta" povezana je s izradom Regionalnog operativnog programa (ROP) na kojem se u Ličko-senjskoj županiji počeli raditi krajem 2004. godine. Naime, dio procesa pripreme Hrvatske za ulazak u EU (koji se provodi kroz CARDS 2004 program) jest i jačanje kapaciteta županija i širih regija za planiranje

i provedbu razvojnih aktivnosti. Planovi razvoja i principi provedbe uobličeni su u Regionalne operativne programe. ROP-ovi su dokumenti koji sadrže strateške vizije razvoja županija i projekt koji ne uđe na listu prioriteta koja se formira iz baze projekata ROP-a ne može računati na podršku županije niti na sredstva iz pretpristupnih fondova EU-a i drugih donatora. Kako stoji u ROP-u Ličko-senjske županije (http://www.licko-senjska.hr/eu/ROP_LSZ_HR.pdf), "projekti predloženi donatorima za financiranje moraju biti takvog tipa kojeg donator želi financirati" i "moraju biti u skladu s razvojnom strategijom regije u kojoj je projekt smješten". ROP Ličko-senjske županije usvojen je u listopadu 2005. godine. Od predstavnika javnog, privatnog i civilnog sektora formiran je Regionalni partnerski odbor (RPO), tijelo koje bira projekte za listu prioriteta. Iz općine Lovinac u odbor su ušli Bojana Markotić Krstinić i Nikola Vidaković. U bazu projektnih ideja, od 27 projekata koji se odnose na razvoj turizma Općina Lovinac prijavila je 12 među kojima i projekt "Južni Velebit – Skijaški turizam Sveto brdo". Za usporedbu, iz cijele županije prijavljeno je 107 projekata koji se odnose na infrastrukturu, a Općina Lovinac prijavila je 7.

Ovakav pristup regionalnom razvoju, gdje lokalni akteri predlažu ideje od kojih se formira baza projekata, a potom sami (odnosno njihovi predstavnici) biraju one koji će biti predloženi za financiranje, nov je za Hrvatsku i sličan je nekim principima ruralnog razvoja u EU. Riječ je o endogenom pristupu razvoju koji polazi od teritorija, područja (kraja), a ne od sektora. Ekonomska aktivnost orijentirana je tako da od dobiti što više koristi ima kraj u kojem se dobit ostvaruje, a razvoj se usredotočuje na potrebe, mogućnosti i perspektive lokalnog stanovništva. Primjer takvog pristupa je LEADER program (Ray, 2000.:1666). Komparativna istraživanja provođenja LEADER programa u raznim zemljama EU-a pokazala su, međutim, da isti model daje vrlo različite rezultate. Istraživanje koje je u Mađarskoj proveo Imre Kovách utvrdilo je da je "odlučivanje dijelom decentralizirano, ali kontrola i povratni mehanizmi i institucije još nisu na svom mjestu. U stvarnosti mreže aktera su hijerarhijske i njima dominiraju određeni moćnici i država. Akteri koji su isključeni iz političkih i državnih mehanizama isključeni su i iz ruralnog razvojnog tržišta" (Kováč, 2000.:187). Jaz između htijenja i ostvarenja otvorio se i u Hrvatskoj (što je uobičajeno kad imate posla s povijesnim projektima), no na projekt CPTSB može se gledati kao na pokušaj implementacije principa endogenog ruralnog razvoja koje primjenjuje EU. To gotovo da je samo po sebi razumljivo budući da je i zadatak CARDS programa da pripremi Hrvatsku za ulazak u EU. Pitanje je kako se od početne ideje skijališta na Svetom brdu došlo do projekta "Centar planinskog turizma Sveto brdo" kao "jedinственe kombinacija krajolika i djelatnosti kontinenta, planina i mora"?

Bilo je potrebno mnogo truda, lobiranja, privatnih veza kako bi se probilo kroz "političke i državne mehanizme" i dobilo podršku ili potpise od "ključnih" aktera, trebalo je preskočiti podmetanja lokalnih aktera koji su svi načelno, "dušom i srcem" podržavali projekt. No projekt je prošao županijsku selekciju i u veljači 2006. CARDS programu predan je prijedlog projekta "Podrška povećanju utjecaja društveno-gospodarskog razvoja Centra planinskog turizma Sveto brdo u Ličko-

senjskoj županiji”. Prijedlog je prihvaćen i odobrena je “podrška” od 1,8 milijuna eura (najviše sredstava za jedan projekt u Ličko-senjskoj županiji).

S obzirom na teritorijalni princip endogenog razvoja ključni potez povukao je stručnjak za skijanje koji je predložio da se spoji more i kopno, ljeto i zima i tako projekt proširi na “cijelosezonsku turističku rekreaciju” (Prijedlog projekta, 2006.:1). Lovinčani su partnera pronašli u Općini Jasenice smještenoj na morskoj obali s druge strane Velebita i tako projektom obuhvatili dvije općine iz dviju županija, a upravo to i jest princip teritorijalnog pristupa endogenom razvoju – poči od prostora bez obzira na administrativne podjele. Projekt je time dobio i na atraktivnosti. Master plan predviđa planinarske, skijaške i biciklističke staze, šetnice, golf teren, staze za jahanje, malu marinu u Jasenicama, brojne pansionere, hotele, restorane, planinarske domove, lječilišne i wellness prostore, žičare za skijaše i gondolsku žičaru koja će preko Velebita spajati Rovanijsku na morskoj obali sa Svetim Rokom na ličkoj strani. Ukratko, u Master planu popisano je sve što bi na bilo koji način moglo pomoći razvoju turizma u općinama Lovinac i Jasenice.

Zahtjev da što više dobiti ostane tamo gdje se ostvaruje riješen je potprojektom koji razvija lance nabave i potiče malo i srednje poduzetništvo u poljoprivredi, uslugama, infrastrukturi, građevinarstvu, drvnoj industriji, prometu itd.

No lokalno stanovništvo se vidi kao problem. “Potrebna je kampanja visokog profila koja bi usadila vjerovanje, entuzijizam i predanost u poratnoj demoraliziranoj zajednici” (Prijedlog projekta, 2006.:7). Problem se rješava razvojem tržišta radne snage i posebnim (odvojenim) projektom “Centar za edukaciju u turizmu ‘Sveto brdo’”. I posljednja komponenta plana , koja nema veze s endogenim razvojem, je razminiranje područja kuda će prolaziti gondolska žičara. Od EU potpore, milijun eura odlazi na razminiranje, 200.000 eura na izradu Master plana destinacije i 600.000 eura na tehničku dokumentaciju, razvoj lanaca nabave i tržišta radne snage.

U prvoj fazi rada Centar očekuje 200.000 posjetitelja godišnje, a u konačnoj 370.000. CPTSB i šire područje bi, s pokrenutim lancima nabave, proizvodnje hrane, uslugama i preradom drva trebao zaposliti od 1500 do 2000 ljudi. Kad bude dovršen godišnje bi trebao prihoditi 37,8 milijuna eura, a zajedno s multiplikacijskim učincima u poljoprivredi, prehrambenoj djelatnosti, energetici, trgovini, prometu, servisnim djelatnostima, bankarstvu, zdravstvu, komunalnim djelatnostima itd. 55,2 milijuna eura. Za gradnju Centra potrebno je između 116 i 141 milijuna eura, bez ulaganja u osnovnu infrastrukturu.

No gdje pronaći toliki novac. “Privatni sektor, u pravilu ne može i neće ulagati u turistički centar gdje treba uložiti veliki dio sredstava u infrastrukturu. [...] Zbog toga se realno očekuje, da će veliki dio infrastrukturnih ulaganja preuzeti i financirati država Hrvatska sama i zajedno sa EU, nakon ulaska u Europsku Uniju (iz strukturnih i kohezijskih fondova)” (MP:82). Master plan očekuje ulazak Hrvatske u EU u 2009. godini (MP:83). Da se to dogodilo CPTSB bi primio prve goste krajem

2012. ili 2013. godine. Prema sadašnjim predviđanjima tada bi Hrvatska trebala ući u EU.

Na projektu je radilo nekoliko velikih konzultantskih tvrtki koje je angažirao EU, čitav niz stručnjaka iz najrazličitijih područja od meteorologije, geodezije, turizma do hortikulture. Trebalo je koordinirati suradnju s velikim brojem institucija, a usklađivanje djelovanja svih tih aktera obavljala je mala ekipa u Lovincu. "Projekt CPT Sv. brdo, koji je od početka unazad 2 godine najvećim dijelom vodila i upravljala općina Lovinac, prešao je granice da bi se mogao uspješno dalje razvijati samo uz rad i podršku Općina Lovinac i Jasenice" (MP:96). Stoga bi trebalo osnovati Razvojnu agenciju Sveto brdo koja bi morala započeti s radom 1.1. 2008. godine. Trebalo bi zaposliti pet osoba, a za pokretanje rada treba 20.000 eura i još 200.000 eura godišnje za rad po programu koji je predviđen Master planom. Na sjednici Upravljačkog odbora CPTSB-a održanoj 5. lipnja 2008. odlučeno je da se krene u osnivanje agencije. Svečana sjednica općinskih vijeća Lovinca i Jasenice na kojoj je trebao biti potpisan ugovor o osnivanju sazvana je za 12. studenoga 2008. Međutim nije bilo kvoruma. Oporba se nije pojavila, a jedan vijećnik vladajućih bio je bolestan (NL, 14.11.2008.). Tu se moramo vratiti u politički život općine Lovinac.

Česta su "prepucavanja" na relaciji HDZ općinska vlast. Oporba optužuje vlast da je centar Lovinca još uvijek neočišćen od mina, za "napuhane" priče o napretku i doseljavanju, za nenamjensko trošenje sredstava, za dugove i kašnjenje plaća, za nezaposlenost, neispunjavanje socijalnog programa itd. No ni oporba nije pošteđena. Lokalnog liječnika, predsjednika OOHDZ-a optužuju da "ucjenjuje pacijente ne bi li ih pridobio za svoju stranku, a kako su ti isti pacijenti na neki način ovisni o njemu, to mu za volju i čine" (NL, 8.3.2008.). Ukratko, čitav je niz ružnih priča koje onemogućuju razgovor među zaraćenim stranama. Račić traži pomoć izvana. Cijela nezavisna vladajuća lista učlanjuje se u HSS i to mimo znanja lokalne organizacije HSS-a. U travnju 2008. u Lovinac dolazi predsjednik HSS-a Josip Friščić i na svečanosti učlanjenja novim članovima daje bezrezervnu podršku. Jedini vijećnik HSS-a prelazi u HDZ. Predstoje novi lokalni izbori u svibnju 2009. na kojima se prvi puta izravno bira načelnik Općine. "Mlada ekipa", ovaj put kao HSS, opet nudi rad na dovršenju projekta "Centar planinskog turizma Sveto brdo", koji će općini Lovinac donijeti preporod.

Za načelnika Općine, HDZ kandidira čovjeka koji nema prijavljeno boravište u Lovincu pa Izorno povjerenstvo odbacuje kandidaturu. HDZ traži novog kandidata i za kandidaturu se na brzinu odlučuje Danijel Jurjević. Njegov program temelji se na realnim obećanjima koje je moguće ispuniti, a nastupa s izbornim sloganom, poznatom ličkom poslovicom "Vratimo dite materi". Mater, naime najbolje zna što treba ditetu.

Jurjević je pobijedio Račića za 44 glasa. HDZ je osvojio četiri mjesta u Općinskom vijeću, a HSS tri. Po lovinačkom kraju priča se o manipulaciji biračima (starije dobi), no bez obzira na to kako je i zašto "ekipa" izgubila vlast, činjenica da ju je izgubila znači i zamiranje rada na projektu CPTSB. "Ekipa" koja je radila na projektu

povlači se iz Lovinca. Poneki novinar sjeti se postaviti pitanje o “Svetom brdu” i svi upitani projekt uvijek bezrezervno podržavaju no, barem iz medija, ne vidi se da se na projektu aktivno radi. Prema Završnom izvještaju rad na projektu “Podrška povećanju društveno-gospodarskog razvoja Centra planinskog turizma Sveto brdo u Ličko-senjskoj županiji” uspješno je obavljen.

Razminirano je ono što je i predviđeno, trasa buduće gondolske žičare, no to je samo jedna petina površine koju treba razminirati. Pripremljena je dokumentacija za prijavu na strukturne fondove EU-a, kad jednom Hrvatska u EU uđe. Napravljen je Master plan, marketinški plan, komunikacijska strategija sve do promotivnih materijala. “Ekipa” iz općine Lovinac koja je projekt započela nadala se nastavku rada, ali tome nisu pogodovala prilike niti u EU, niti u Hrvatskoj, niti u općini Lovinac. No obavljen je golem posao nastavak kojeg, i tu su svi suglasni, “daleko premašuje mogućnosti provedbe sa strane obje općine”. [...] Projekt “Centar planinskog turizma Sveto brdo” je “projekt od državnog i nacionalnog značaja” (MP:91).

No Završni izvještaj (2008.) upućuje i na poteškoće koje su se pojavile u radu na projektu. “Projektini tim je pokušao aktivno uključiti i stanovništvo Lovinca i Jasenica, ali većina pokušaja nije bila uspješna, posebno u vezi obrazovnih mjera (riječ je o tečajevima hortikulture i gostoprimstva, op. a.). Potencijalni razlozi za to mogli bi ležati ili u nedostatku svijesti lokalnog stanovništva s obzirom na važnost nekih od prenesenih znanja ili u ustezanju ljudi prema novim znanjima ili sposobnostima – ili kulturološki pristup ‘ja već sve znam’, koji je čest u ruralnim i polu-ruralnim područjima” (isto:11). Također je uočeno da “klasični pristup razvoju poduzetništva, klastera i lanaca nabave vrlo vjerojatno neće biti uspješan u okolini kakva je dodijeljena kroz program Sveto brdo” pa je projektini tim naglasak stavio na “kampanju osvješćivanja o mogućnostima poduzetništva koje se pojavljuju s nastankom CPT Sveto brdo” (isto:23).

U obrazovanju odraslih za postizanje znanja iz područja turizma uspješan je bio organizacijski i financijski (donator je bila Svjetska banka) odvojen projekt “Centar za edukaciju u turizmu – CET ‘Sveto brdo’”. No za razliku od podizanja svijesti o mogućnostima poduzetništva, radu na hortikulturi i gostoprimstvu CET je nudio nešto što je izgledalo konkretnije. “Ljudi su se odazvali u velikom broju jer su se nadali dobiti posao u CPTSB, a bilo je zamišljeno i da se CET registrira i da može izdavati neke potvrde koje bi se upisivale u radnu knjižicu (što se nažalost nije ostvarilo)”, kaže nam voditelj CET-a Momčilo Brmbota. Kada je obrazovni ciklus završen nije bilo ni financija ni mogućnosti za nastavak pa je rad CET-a “zamrznut”. Dok se ne izgradi “Centar planinskog turizma Sveto brdo” diplome koje su polaznici dobili ne otvaraju i nove mogućnosti zapošljavanja.

No, da se sagradi CPTSB potrebno je da svi akteri odrade zadaće koje je predvidio Master plan. Popis sadrži tridesetak aktera na državnoj, županijskoj i općinskoj razini i poslove koji moraju obaviti kako bi turisti jednog dana uživali u “jedinstvenoj kombinaciji krajolika i djelatnosti kontinenta, planina i mora”. Među posljednjima na tom popisu je i lokalno stanovništvo.

“Na kraju su tu i stanovnici koji su gostoprimstvom, otvorenošću i aktivnim djelovanjem u pogledu uređenja okoliša, odgojem i informiranošću značajan dio uspješnog turističkog sustava – jer nijedan turist ne želi vidjeti mrkog, neljubaznog domaćina. Turist želi domaćina s kojim bi popričao koju riječ, dobio turističke informacije, čuo dio povijesti kraja, itd.” (MP:93). Razvoj turizma više ne polazi od pitanja što treba stanovništvu, nego kakvo stanovništvo treba “Centru planinskog turizma Sveto brdo”.

5. Zaključna razmatranja

Krenuli smo od krajolika. Rečeno je da je krajolik roba, no takva roba koja je “fiksirana u prostoru te stoga znatno drugačija od mnogih drugih roba koje su u slobodnijem opticaju” (Harvey, 1982.:233). Ta fiksiranost u prostoru znači da se s krajolikom dobiva i kraj, s prirodnim ljepotama dobiva se i stanovništvo koje u tom kraju živi. A glavna “karakteristika Like je da ima predivne prirodne resurse i iznimno zapuštene ljudske resurse”, kaže se u filmu *Miris nevena* (http://www.zoe-centar.hr/provedeni_projekti.htm) snimljenom u Lovincu na temu uzgoja ljekovitog bilja. Tome je tako iz perspektive aktera razvoja. Razvoj je pak okrenut budućnosti, projektivnoj dimenziji temporalnosti djelovanja aktera, a ta se vezuje uz “ciljeve, planove, snove, želje, nade, strahove, aspiracije, htijenja” (vidi odjeljak 2.2. Akteri).

Kad su se nakon rata vratili ljudi su zatekli potpuno uništen kraj. Upotreba prostora svodila se na obnovu, transformaciju kraja u kraj kakav je nekad bio. Cilj je bio obnoviti kuću kakva je nekad bila. Ponoviti ono što je bilo. Iterativna dimenzija djelovanja okupirala je projektivnu. To što se dogodilo s krajem dogodilo se i s društvom. Društvo je razoreno, no posljedice su drukčije. U međuvremenu su, naime, dogodila tranzicija. Društvo se ne može obnoviti kao kuća, jer tranzicija upravo znači da nema povratka na staro. Šeme koje su u politici važile, više ne važe. Nema kontinuiteta. Iterativna dimenzija političkog djelovanja je prazna i može se puniti tradicijom, neproblematičnim likovima iz (nacionalne) prošlosti, herojskim podvizima iz perioda rata ili ideološkim amblemima socijalističkog režima kojima je promijenjeno značenje. No tranzicija znači i prelazak na novo. Projektivna dimenzija djelovanja otvara se prema novim vrijednostima koje donosi tranzicija. Ako se projektivna i iterativna dimenzija ne mogu dovesti u jedan kontekst, ako nije moguć razgovor, praktična evaluacija je nemoguća i to je stalni izvor sukoba u političkom životu zajednice. No oni akteri koji imaju političku moć (a time i pravo raspolaganja proračunom) određuju i “sliku” budućnosti. Ako se tu “sliku” želi mijenjati mora se osvojiti vlast. U općini Lovinac promjena “slike” budućnosti počinje s dolaskom na vlast “mlade ekipe” s “drukčijim svjetonazorom na razvoj i na način življenja u odnosu na to kako je naučila ova sredina”. No “mlada ekipa” pobjeđuje tek kad je “stara garda” obavila dobar dio poslova na obnovi i osiguranju osnovnih uvjeta za život. Tek se tada može krenuti u razvijanje turizma, transformaciju kraja u krajolik. Razvoj, a pogotovo razvoj turizma znači otvaranje lokalne zajednice. I tu je već sadržan moment globalizacije. Pored “sažimanja prostora i vremena” koje

je “obavila” autocesta računa se na turiste koji tom autocestom putuju, a oni donose i nove običaje, navike, vrijednosti itd. Razvoj zahtijeva i drukčiji odnos prema proračunu pa se traga za projektima i donatorima. Projekti pak u temporalnost unose privremenost, nesigurnost realizacije, rizik, a donatori zahtijevaju fleksibilnost i prilagođavanje projektnim šemama i obrascima. Privremenost, rizik, fleksibilnost, prilagođavanje su pak termini kojima se opisuje ono što donose procesi globalizacije, odnosno, glokalizacije. Te su pak “vrijednosti” u suprotnosti s trajnim procesima na koje je “naučena lokalna sredina”.

Razvoj je gotovo po definiciji projektivan, a osnova je projektivnosti hipotezacija, sposobnost aktera da preslože postojeće obrasce, šeme i pronađu alternative. Tu sposobnost hipotezacije usporediti s fleksibilnošću. Ako se ne želi da se u razvoju turizma dogodi isto što i u politici, blokada praktične evaluacije, mora se biti fleksibilan i uvažavati alternative koje nude drugi akteri te paziti da se postojeće šeme ne unište. nego samo preslože. Tek je tada moguća praktična evaluacija. To je pak proces razgradnje starih i stvaranja novih struktura. Mali projekti u turizmu za to su dobar primjer. Ako obnovite mlinicu, “presložili” ste tradiciju i od mlinice napravili turistički proizvod. Biciklističke staze transformiraju kraj u krajolik mijenjajući mu značenje, a da ga bitno fizički ne mijenjaju. Mali projekti ostavljaju mještanima mogućnost da se u turističku djelatnost uključe (ili ne) već prema svojim mogućnostima, sposobnostima i resursima kojima raspolažu. Budući da donacije nisu velike, ni donatori nisu prezahtjevni. Događa se da neki projekt i propadne, ali to nije tragedija.

Kad je riječ o transformaciji kraja u krajolik tako velikih razmjera kao što je projekt “Sveto brdo” riječ je o bitno drukčijem pristupu razvoju. Globalizacija tu kuca na nekoliko vrata. Na projekt se može gledati i kao na pokušaj sažimanja vremena. Cilj razvoja je da se preporodi lovinački kraj, da se doseli što više (mladih) ljudi, otvore nova radna mjesta, poboljša standard. S malim projektima to je išlo vrlo sporo, a projekt CPTSB je mnogo godina procesa razvoja trebao “sažeti” u nekoliko godina potrebnih za njegovo ostvarenje. “Brzina” je pak jedno od obilježja globalizacije.

U igru ulaze nad-državni akteri kao u ovom slučaju EU. Uloga državnih aktera (na svim razinama) jest da servisiraju projekt. To se najbolje vidi u popisu zadataka koje im dodjeljuje projekt. To ne vrijedi samo za državne aktere nego i za javna i druga poduzeća, nevladine organizacije itd. Uspostavlja se jedan hijerarhijski lanac između globalnog i lokalnog o kojem govori Burawoy. Razvojna agencija Sveto brdo, koja je trebala biti osnovana zamišljena je kao onaj element projekta koji povezuje karike u lancu.

Pored nad-državnih aktera, projekt uvodi i niz ekstra-lokalnih, izvan-lokalnih aktera: konzultante, stručnjake, menadžere, eksperte, znanstvenike itd. Kovách i Kučerová pojavu tih aktera povezuju s procesom projektifikacije i drže da je na djelu formiranje nove, “projektne klase” (2006.:3). “Projektna klasa, kao rezultat razvojnih projekata i širih socio-kulturnih transformacija, izraz je uspona novih pozicija

društvene moći” (isto:17). Izvor novih pozicija moći su znanja kojima ta “klasa” raspolaže (Csurgó, Kovách and Kučerová, 2008.:293), a koja su nužna za sve faze rada na projektu, od pisanja prijedloga do provedbe projekta. Rezultat primjene tih znanja je potiskivanje lokalnog, iskustvenog znanja (tacit knowledge). Kada se, primjerice, obnavljala mlinica bili su potrebni ljudi koji znaju kako se krov pokriva drvenom šindrom (NL, 12.1.2003.). Sada se od lokalnog stanovništva traži da nauče kako se treba baviti hortikulturom i biti gostoprимljiv kao da nikada nisu sadili cvijeće ili bili gostoljubivi. Njihovo iskustvo, iterativna dimenzija temporalnosti djelovanja više ne funkcionira. Moraju prihvatiti nove šeme koje određuje projekt. Projektivna dimenzija njihova djelovanja zadana je ulogom koju im dodjeljuje projekt. Više nisu akteri nego glumci. Projekt tu preuzima ulogu koju kod Durkheima igra društvo. To pak znači da se projekt pretvara u proces, lokalno se uklapa u procese globalizacije.

Kapital se u tekstu nije pojavio jer se nije pojavio ni “na terenu”. Čeka u pozadini da se pripremi teren za njegov dolazak.

Literatura

1. Bauman, Zygmunt (1998). On Glocalization: Globalization for some, Localization for some others. *Thesis Eleven*, Number 54, August 1998: 37-49.
2. Beck, Ulrich (2003). *Što je globalizacija?*. Zagreb. Vizura.
3. Bloor, Michael and Wood, Fiona (2006). *Keywords in Qualitative Methods*. London. Thousand Oaks. New Delhi. Sage.
4. Burawoy, Michael; Blum, Joseph A.; George, Sheba; Gille, Zsuzsa; Gowan, Teresa; Haney, Lynne; Klawiter, Maren; Lopez, Steven H.; O Rian, Sean; Thayer, Millie (2000). *Global Ethnography*. Berkeley. Los Angeles. London. University of California Press.
5. Burawoy, Michael (2001). Manufacturing the global. *Ethnography*. Vol 2 (2):147-159.
6. Castells, Manuel (2000). *Uspom umreženog društva*. Zagreb. Golden marketing.
7. Cifrić, Ivan (2003). *Ruralni razvoj i modernizacija*. Zagreb. Institut za društvena istraživanja – Zagreb.
8. Cifrić, Ivan i Trako, Tijana (2008). Usporedba percepcije prirodnog i kulturnog krajobraza u Hrvatskoj. *Socijalna ekologija*. Vol. 17, No. 4.
9. Csurgó, Bernadett, Kovách, Imre and Kučerova, Eva (2008). Knowledge, Power and Sustainability in Contemporary Rural Europe. *Sociologia Ruralis*. Vol. 48, Number 3.
10. Čaldarović, Ognjen (2006). Konceptualizacija prirode kao vrijednosti javnog dobra i aspekti njezine valorizacije. *Revija za sociologiju*. Vol. 37, No. 1-2.
11. Čaldarović, Ognjen (2009). Sociologija vremena – pregled osnovnih ideja i koncepata. *Socijalna ekologija*. Vol. 18, No. 3-4.
12. Dahrendorf, Ralf (1989). *Homo sociologicus*. Niš. Gradina.
13. Defilippis, Josip (2002). Agrarni sustavi i agrarni krajolici Hrvatske, u: Štambuk, Maja; Rogić, Ivan i Mišetić, Anka (ur.). *Prostor iza*. Zagreb. Institut za društvene znanosti Ivo Pilar.
14. Durkheim, Emile (1999). *Pravila sociološke metode*. Zagreb. Naklada Jesenski i Turk. Hrvatsko sociološko društvo.
15. Emirbayer, Mustafa and Miche, Ann (1998). What is Agency?. *American Journal of Sociology*. Volume 103 Number 4 (January 1998): 962-1023.

16. Giddens, Anthony (1984). *The Constitution of Society*. Cambridge. Polity Press.
17. Giddens, Anthony (2000). Globalizacija. *Diskrepancija*. Vol 1(2). <http://diskrepancija.org/casopis/2br/prijevodigiddens.html>
18. Giddens, Anthony (2007). *Sociologija*. Zagreb. Nakladni zavod Globus.
19. Hamel, Jacques (1993). The case study in sociology: The contribution of methodological research in the French language. *Canadian Review of Sociology & Anthropology* 30(4).
20. Harvey, David (1982). *The Limits to Capital*. Oxford. Blackwell.
21. Hodžić, Alija; Baranović, Branislava; Seferegić, Dušica (ur.) (1995). *Stat' na noge. Socijalna reintegracija prognanika i povratnika*. Zagreb. Centar za istraživanje tranzicije i civilnog društva.
22. Hodžić, Alija (2006). *Selo kao izbor?*. Zagreb. Institut za društvena istraživanja – Zagreb.
23. *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2004). Zagreb. EPH d.o.o. i Novi Liber d.o.o.
24. Hrvatski turistički cluster (2003). Hrvatski turizam. Strategija razvoja konkurentnosti. <http://www.rmportal.net/library/content/uric/2689.pdf>
25. Johnson, Matthew (2007). *Ideas of Landscape*. Oxford. Blackwell.
26. Kovách, Imre (2000). LEADER, a New Social Order, and the Central – and East-European Countries. *Sociologia Ruralis*. Vol. 40. No. 2.
27. Kovách, Imre and Kučerová, Eva (2006). The Project Class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases. *Sociologia Ruralis*, Vol. 46, Number 1.
28. Krištofić, Branimir (2007). Digitalna nejednakost. *Sociologija i prostor*; broj 176(2).
29. Macy, Michael W. (2006). Action theory, u: Turner, Bryan S. (Ed.). *The Cambridge Dictionary of Sociology*. Cambridge. Cambridge University Press.
30. Maleković, Sanja. Oslonac na razvitak “odozdo” i lokalne razvojne inicijative – moguća opcija za razvitak sela u Hrvatskoj?, u: Štambuk, Maja; Rogić, Ivan; Mišetić, Anka. *Prostor iza*. Zagreb. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
31. Master plan (MP). (2007). *Glavni/master plan razvitka Centra planinskog turizma Sveto brdo*. Pripremili: Mag. Janez Sirše, Voditelj konzultantskog tima “Atos Origin”, Belgija; Janko Humar, konzultant; Sandra Horvat, suradnica; Bojana Markotić Krstinić, voditeljica Projekta CPT Sveto brdo, Općina Lovinac. Lovinac, listopad 2007.
32. Maylor, Harvey; Brady, Tim; Cooke-Davies, Terry; Hodgson, Damian (2006). From projectification to programmification. *International Journal of Project Management*, 24, 663–674.
33. Milanovic, Branko (1999). *On the Treshold of the Third Globalization: Why Liberal Capitalism Might Fail?*. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=262176> or doi:10.2139/ssrn.262176.
34. Mitchell, Don (2008). Krajolik, u: Atkinson David, Jackson Peter, Sibley David i Washborne Neil (Ur.). *Kulturna geografija*. Zagreb: Disput.
35. Mowforth, Martin and Munt, Ian (2003). *Tourism and Sustainability*. London and New York. Routledge.
36. Parker, David nad Craig, Michael (2008). *Managing Projects, Managing People*. South Yara. Palgrave MacMillan.
37. Payne, Geoff and Payne, Judy (2004). *Key Concepts in Social Research*. London. Thousand Oaks. New Delhi. Sage.
38. Prijedlog projekta (2006). Podrška povećanju utjecaja društveno-gospodarskog razvoja Centra planinskog turizma Sveto Brdo u Ličko-senjskoj županiji. <http://www.apiu.hr/hr/docs/apiuEN/documents/120/10/original.doc>
39. Ray, Christopher. The EU LEADER Programme: Rural Development Laboratory. *Sociologia Ruralis*. Vol. 40. No. 2.

40. Rogić, Ivan (2002). Razvojni sudionici hrvatskog sela i njihove strategije, u: Štambuk, Maja; Rogić, Ivan; Mišetić, Anka. *Prostor iza*. Zagreb. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
41. Robertson, Roland (1995). Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity, u: Featherstone, Mike; Lash, Scott; Robertson, Roland (Eds.) *Global Modernities*. London. Sage. Published in association with Theory, Culture and Society.
42. Seferagić, Dušica (2002). Selo između tradicionalne i virtualne zajednice, u: Seferagić, D. (ur.) *Selo: izbor ili usud*. Zagreb. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
43. Štambuk, Maja (1998). Lika – studija slučaja, u: Rogić, Ivan i Štambuk, Maja (ur.). *Duge sjene periferije*. Zagreb. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
44. Waters, Malcom (1995). *Globalization*. London and New York. Routledge.
45. Weber, Max (1968). *Economy and Society*. Berkeley. Los Angeles. London. University of California Press.
46. Weber, Max (1976). *Privreda i društvo*. Beograd. Prosveta.
47. Weber, Max (1980). *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen. Mohr Siebeck.
48. Wylie, John (2007). *Landscape*. London and New York: Routledge.
49. Yin, Robert K. (2007). *Studija slučaja – dizajn i metode*. Zagreb. Politička misao. Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
50. *Završno izvješće* (2008). Support to Maximise the Socio-Economic Development Effects of Sveto Brdo Mountain Tourism Resort for Lika-Senj County – Infrastructure Technical Documentation and Support for Labour Market and Supply Chain Development Activities. Lovinac.

Preliminary note

Branimir Krištofić
Institute for Social Research in Zagreb
kristof@idi.hr

Landscape with Capital in the Background About Actors of Change in Rural Areas – Municipality of Lovinac

Abstract

The text is about the development of tourism in the municipality of Lovinac, in Lika. The analysis focuses on the actors and their development of this tourist destination in a process of transformation from area to landscape. The activities of actors are connected with the changes in the functioning of the local community and the changes of the social structure. The municipality of Lovinac has been chosen because of the project “Sveto Brdo – the centre of mountain tourism” financed by the EU and carried out in Lovinac. The study shows how global processes affect the projects which are being carried out.

Key words: actors, rural area, globalisation, transition, tourism, Lovinac.

Received in June 2010

Accepted in September 2010